

JOANNA WIERZEJSKA

joannawierzejska@umcs.pl

Nowe obszary i problemy badawcze pedagogiki pracy

New Research Areas and Research Problems of Pedagogy of Work

STRESZCZENIE

Pedagogika pracy jako subdyscyplina pedagogiki ma ukształtowany przedmiot swoich dociekań naukowych, język pojęć, twierdzeń i metodologię badań w zakresie przygotowania zawodowego i funkcjonowania człowieka w środowisku pracy oraz warunków jego rozwoju zawodowego. Od początku lat 70. ubiegłego wieku, kiedy powstały zręby pedagogiki pracy, aż do chwili obecnej wyraźnie wyodrębnione zostały jej obszary badawcze. Postęp cywilizacyjny i towarzyszące mu zmiany w zakresie treści i form pracy powodują potrzebę rozszerzenia zainteresowań pedagogów pracy na nowe obszary badawcze i problemy badawcze. Penetracji badawczej wymaga m.in. funkcjonowanie człowieka w ekstremalnych warunkach pracy.

Słowa kluczowe: praca ludzka; pedagogika pracy; nowe obszary badawcze

ROLA PRACY W ŻYCIU CZŁOWIEKA

Praca ludzka jest przedmiotem refleksji od najdawniejszych czasów. Ma charakter uniwersalny i historyczny. Jej uniwersalizm przejawia się występowaniem w różnych kulturach i cywilizacjach, a historyczność znajduje swój wyraz w tym, że towarzyszy człowiekowi na wszystkich etapach jego rozwoju, stanowiąc zarówno wartość indywidualną, jak i społeczną. W wymiarze indywidualnym człowiek dzięki pracy wzbogaca swoją osobowość, rozwija zdolności i predyspozycje, zaspokaja różne potrzeby, czerpie radość z tworzenia i odnoszonych suk-

cesów. Praca może mieć dla niego wartość autoteliczną (samą w sobie) i instrumentalną, służącą zaspokajaniu innych potrzeb (materialnych, społecznych, prestiżowych, moralnych, twórczych itp.) (Bera, Wierzejska 2015). Niekiedy może być utrapieniem, przykrym obowiązkiem prowadzącym do wyniszczenia jednostki (Bartnik 1991). Są też ludzie, którzy nie cenią pracy i żyją kosztem innych. Natomiast w wymiarze społecznym człowiek przez pracę wnosi swój wkład w rozwój określonej zbiorowości społecznej dzięki wytwarzaniu różnych dóbr (materialnych i niematerialnych), doskonaleniu ekonomicznych warunków bytu, słowem wytwarzaniu obiektywnych wartości istotnych w relacjach międzyludzkich i życiu społecznym (Bera, Wierzejska 2015).

Fenomen pracy człowieka jest przedmiotem licznych badań i analiz naukowych. Szczególne miejsce zajmuje ona w filozofii pracy (Szewczyk 1971; Tischnier 1983), socjologii pracy (Sztumski 1999), psychologii pracy (Tomaszewski 1975; Gliszczyńska 1991), prakseologii (Kotarbiński 1965), ekonomii, organizacji i zarządzaniu (Armstrong 2003), medycynie pracy (Dudek i in. 2004) czy interesującej nas pedagogice pracy (por. Nowacki 1999; Wiatrowski 2005; Bogaj 2006, 2007; Karney 2007; Furmanek 2006; Baraniak [red.] 2008; Wilsz 2009; Wołk 2009; Kwiatkowski 2007, 2010; Parzęcki 2010; Bera 2008, 2011, 2012; Szłosek 2015).

Znaczenie oraz rola pracy w życiu jednostki i społeczeństwa, a także zachodzące dynamiczne zmiany w procesie pracy (głównie w zakresie treści i form) powodują, że zmienia się obszar zainteresowań i penetracji badawczych związanych z pracą ludzką w poszczególnych dziedzinach nauki. Jednocześnie trudno sobie wyobrazić rozwój naukowych dociekań w tym zakresie pedagogiki pracy bez korzystania z dorobku innych dziedzin wiedzy. Tym samym praca i jej badanie mają charakter interdyscyplinarny. W tej interdyscyplinarności jedni widzą szansę rozwoju pedagogiki pracy, wykorzystanie wypracowanych już teorii i nowe impulsy rozwojowe (por. Kwiatkowski 2007, 2010; Furmanek 2015; Bera 2012). Dla innych jest to dowód na rozproszenie wysiłków badawczych pedagogów pracy (Jeruszka 2010), stagnację w rozwoju jej metodologii badań i w konsekwencji zagubienie jej tożsamości. Poza tym pojawiają się stwierdzenia, że system pojęciowy pedagogiki pracy w małym stopniu uwzględnia przemiany społeczno-gospodarcze (Szłosek 2007). Szłosek w przeprowadzonych analizach teoretycznych konstatuje, że „dopóki pedagogika pracy nie wyznaczy mapy obszarów badań ściśle przystających do współczesnych uwarunkowań i nie wskaże zasadniczych punktów na tej mapie, daleko jej będzie do ideału teoretyczności” (Szłosek 2015, s. 96).

RÓŻNE KONCEPCJE OBSZARÓW BADAWCZYCH PEDAGOGIKI PRACY

Twórca pedagogiki pracy, T.W. Nowacki (1978), określając w latach 70. ubiegłego wieku przedmiot pedagogiki pracy jako jednej z subdyscyplin pedagogiki, wskazał na relację człowiek – wychowanie – praca. Tym samym określił jej zakres od wychowania do pracy w domu i w szkole, przez poradnictwo i doradztwo zawodowe, przygotowanie do pracy oraz funkcjonowanie pracownika w różnych kontekstach zawodowych i dalej jego uczestnictwo w różnych formach doskonalenia zawodowego jako przejaw edukacji ustawicznej prowadzącej do osiągnięcia mistrzostwa zawodowego. Była to udana próba określenia przez tego wybitnego pedagoga roli pracy w całościowym rozwoju człowieka. Od tego czasu wiele zmieniło się w naszym życiu społeczno-gospodarczym. W latach 70. sformułowano 10 tradycyjnych obszarów badawczych. Są to: zagadnienia teleologiczne, zawodoznawstwo, dobór i układ treści kształcenia, zagadnienia wychowania, teoretyczne podstawy opracowań metodycznych, orientacja zawodowa, doszkalać i doskonalenie zawodowe, zagadnienia wyposażenia (infrastruktura), zagadnienia kierowania i pedeutologia (por. Nowacki 1978). Natomiast w latach 90. dokonano istotnych przeobrażeń merytorycznych, zwracając się w kierunku gospodarki rynkowej oraz modyfikując w sposób zasadniczy cele kształcenia zawodowego. Znalazło to – jak podkreśla Kwiatkowski – wyraz w powiązaniu badań z etapami edukacji i pracy zawodowej z kształceniem przedzawodowym, kształceniem zawodowym i doskonaleniem zawodowym (Kwiatkowski 2010, s. 23).

Pojawiły się też alternatywne propozycje identyfikacji obszarów pedagogiki pracy, które Kaczor (2003) nazwał kręgami badawczymi pedagogiki pracy. W ujęciu tego pedagoga znalazły się takie obszary, jak: a) podstawy filozoficzne pracy na początku XXI w., b) zagadnienia terminologiczne dotyczące kształcenia ogólnego i zawodowego, c) orientacja i poradnictwo życiowe, ze szczególnym uwzględnieniem zawodowego, d) uczyć się, aby działać – znaczenie umiejętności w działaniu, e) uczyć się, aby współdziałać, f) człowiek w świecie pracy, g) pedagogika pracy nauką społeczną, h) wielowymiarowość i wielopiętrowość zapewniająca podmiotowe traktowanie człowieka w procesie pracy, i) pedagogika pracy a andragogika, j) obszar nauczycieli oświaty zawodowej, szkolnej i pozaszkolnej, k) ekonomika oświaty a pedagogika pracy i pedagogika pracy w krajach Unii Europejskiej – nowe rozpoznanie.

Interesujące propozycje wyodrębnienia obszarów badawczych pedagogiki pracy przedstawili także Wiatrowski (1980), Gerlach (2006) i Furmanek (2010).

Przykładowo Gerlach uznał, że skoro tak radykalnie zmieniły się uwarunkowania ekonomiczne i polityczne w kraju, to z innej perspektywy należy określać obecnie obszary badań pedagogiki pracy. W jego koncepcji znalazły się jako ważne następujące kwestie wyznaczające pola zainteresowań badawczych pedagoga pracy: a) problematyka pracy człowieka i jej miejsce w systemie wartości, b) pra-

ca zawodowa, c) proces orientacji, poradnictwa i doradztwa zawodowego oraz nowe zasady funkcjonowania doradztwa zawodowego, d) problematyka edukacji ogólnotechnicznej, e) relacje pomiędzy kształceniem prozawodowym a kształceniem zawodowym, f) kierunki rozwoju nauki, techniki i technologii, g) nowa sytuacja kształcenia zawodowego, h) uznawalność i porównywalność dyplomów i świadectw, i) związek pomiędzy kształceniem ogólnym i zawodowym, j) cele, treści i metody wychowania do demokracji, pokoju i tolerancji, k) organizacyjne i ekonomiczne uwarunkowania edukacji zawodowej dorosłych, l) losy absolwentów szkół zawodowych oraz ich przydatność zawodowa, m) zagadnienia humanizacji pracy w zakresie przemian techniczno-technologicznych, n) problematyka przygotowania nauczycieli edukacji zawodowej, o) proces kształcenia w szkołach wyższych, traktowanych jako placówki kształcenia zawodowego, p) badania porównawcze obejmujące rozwój pedagogiki pracy w różnych krajach, r) sylwetka pedagoga pracy (Gerlach 2006, s. 115–123).

Przedstawione tu propozycje są różne zakresowo. Niektóre z nich można w pełni określić mianem obszarów badawczych, inne zaś (mające węższy zakres) stanowią jedynie problematykę badawczą, którą z powodzeniem lokuje się w określonym obszarze pedagogiki pracy. Podzielić należy przy tym pogląd wyrażony przez Szloska, że „wskazanie nowych zagadnień badawczych sugeruje kierunki dalszego rozwoju pedagogiki pracy jako dziedziny wiedzy, ale także stosowanej” (Szlosek 2015, s. 73).

Ważnym impulsem w rozwoju pedagogiki pracy stały się procesy integracyjne w Europie. Realizowane były liczne projekty badawcze oraz podejmowano działania, które miały na celu doprowadzenie do porównywalności i uznawalności polskich dyplomów. Czynnikiem pobudzającym dla pedagogów pracy były także zmiany w systemie edukacji zawodowej. Jak zauważa Kwiatkowski, podjęto nowe lub dotychczas mało rozpoznane problemy dotyczące teorii edukacji zawodowej, pomiaru efektywności kształcenia zawodowego i integracji teorii z praktyką, w tym badania dotyczące standardów kwalifikacji zawodowych, kształcenia modułowego i relacji między edukacją zawodową a europejskim rynkiem pracy. Obok tych kwestii aktualne pozostają problemy kształcenia ustawicznego, zawodoznawstwo i doradztwo zawodowe, problemy edukacji ogólnotechnicznej, kwalifikacji zawodowych, reformy edukacji, pracy jako wartości oraz zagadnienia terminologiczne (Kwiatkowski 2010, s. 26–28). Uwzględniając przemiany rynkowe i towarzyszące im procesy, autor ten dokonał pewnej udanej systematyzacji obszarów badań, które sprowadził do: a) zawodoznawstwa, b) poradnictwa zawodowego, c) standardów (norm) kwalifikacji zawodowych, d) kształcenia ustawicznego – uczenia się przez całe życie (Kwiatkowski 2010, s. 16–19).

POLA BADAWCZE PEDAGOGIKI PRACY W UJĘCIU T.W. NOWACKIEGO

Twórca polskiej pedagogiki pracy, T.W. Nowacki, w jednej ze swoich ostatnich publikacji, odnosząc się z uznaniem do dotychczasowych rozważań nad koncepcjami innych pedagogów pracy poszukujących nowych pól badawczych, zaproponował, aby 10 obszarów, które legły u podstaw ukonstytuowania się pedagogiki pracy, w obecnych warunkach wzbogacić dodatkowo o: a) poradnictwo zawodowe, b) ochronę i higienę pracy, c) migracje zarobkowe, d) kariery zawodowe, autokreację pracowników i osobowość zawodową. Nowacki zasugerował także, by więcej uwagi poświęcać patologiom pracowniczym (Nowacki 2010, s. 28).

Jak się okazuje, niektóre z tych obszarów dynamicznie się rozwijają, jak chociażby orientacja zawodowa, a ściślej mówiąc – poradnictwo zawodowe. Świadczą o tym liczne prace naukowe, m.in. Rachalskiej, Lelińskiej, Wołka, Piorunek czy Różańskiego. Znaczący jest też dorobek w zakresie zagadnień inżynierskich i medycznych związanych z ochroną i higieną pracy. Istotny wkład w rozwój tych złożonych problemów wniosła Koradecka (por. Nowacki 2010, s. 27).

Obecnie pojawiły się ze szczególnym natężeniem kolejne kwestie wynikające z wolnego rynku i towarzyszących mu negatywnych zjawisk, jak chociażby bezrobocie. Znalazło to wyraz w publikacjach m.in. Kwiatkowskiego, Jeruszki, Bogaja. Wiele jest badań tych problemów podejmowanych z pozycji innych dyscyplin naukowych. Wydaje się w pełni zasadne częstsze analizowanie przez pedagogów pracy związku między posiadanymi przez pracownika zasobami osobistymi a brakiem zatrudnienia i tym samym zablokowaniem jego możliwości rozwojowych. Praca ludzka przestaje także mieć masowy charakter, jak to miało miejsce wcześniej. W wyniku postępu technicznego i technologicznego skraca się czas, jaki człowiek współczesny przeznaczają na pracę zawodową. Nieprzypadkowo Sztumski (2010) stawia pytanie: pedagogika pracy czy raczej pedagogika bezrobocia? Szczególną wartość zyskuje czas wolny człowieka i problem jego racjonalnego spożytkowania w procesie rozwoju jednostki.

Pojawiło się wiele opracowań naukowych ujmujących inaczej, niż to miało miejsce dotychczas, kariery zawodowe, które coraz rzadziej mają charakter rozwoju liniowego, natomiast częściej pracownik przenosić się musi w inne konteksty zawodowe, zmieniając nie tylko pracę, ale i zawód. Kariery stały się mniej przewidywalne, o czym świadczą m.in. badania Piorunek, Bańki, Cybal-Michalskiej czy Sarzyńskiej-Mazurek.

Nieskrępowany dostęp do europejskiego rynku pracy wiąże się w ostatnim czasie z problemem emigracji zarobkowej, szansami realizacji kariery w wymiarze międzynarodowym, możliwościami i barierami w funkcjonowaniu w nowym środowisku społeczno-zawodowym, problemami akulturacji, kształcenia dzie-

ci itp. Jak stwierdził Nowacki, podjęcie przez pedagogów pracy problematyki migracji zarobkowej „stanowi wejście odważne na nowy i bardzo złożony teren, jest odkryciem nowego działu pedagogiki pracy” (za: Bera 2008). Z pedagogicznego punktu widzenia niezwykle cenna jest refleksja naukowa nad wyzwaniem dla edukacji, jakie niesie emigracja zarobkowa młodzieży, zwłaszcza że nie zmniejsza się strumień migracji. Zmienia się jedynie miejsce docelowe. Dotychczasowe wyniki badań wskazują, że obszar ten (obok wielu ciekawych opracowań naukowych, m.in. Bery, Danielewicz, Korczyńskiego) coraz częściej wypełniany jest wartościowymi rozprawami doktorskimi, jak chociażby autorstwa Możdżan, Zgórskiej, Franczak, Koniecznego, Zielińskiej, Cabaka, Kalkowskiej, Nowosad.

Coraz głośniej wybrzmiewają również kwestie zjawisk patologicznych w środowisku pracy, takich jak psychiczne znęcanie się w środowisku pracy określane mianem mobbingu czy pracoholizm wyniszczający człowieka bez reszty pochłoniętego, a także przeciążenie pracą będące próbą sprostania nadmiernym wymaganiom stawianym przez organizację i w konsekwencji prowadzące do wypalenia zawodowego. Dla pedagoga pracy nie może być obojętny mobbing. Mimo że jego negatywne skutki mają charakter psychologiczny i medyczny, to przecież przyczyny psychicznego znęcania się tkwią w relacjach międzyludzkich, w stylu kierowania pracą i w ogólnej niskiej kulturze organizacji. Podobnie zjawiska przeciążenia pracą i wypalenia zawodowego mają swoje źródło w długotrwałym stresie, którego przyczyny są nie tylko subiektywne, wynikające ze zbyt silnej motywacji osiągnięć pracownika i trudności z realizacją założonych celów, ale nade wszystko ze środowiskiem pracy, w wymiarze społecznym i organizacyjnym. Zwrócić tu należy uwagę na publikacje z tego zakresu, zwłaszcza Bańki, Furmanka, Kirenki, Zubrzyckiej-Maciąg. Ostatnio coraz głośniej mówi się o współczesnym niewolnictwie pracy wynikającym z łamania elementarnych zasad humanizmu pracy i praw pracowniczych. Świadczą o tym prace m.in. Stańczyka czy Tomaszewskiej-Lipiec.

CZŁOWIEK W EKSTREMALNYCH WARUNKACH PRACY – NOWE WYZWANIE

Chcę zwrócić uwagę na szerokie spektrum zagadnień badawczych, jakie wiążą się z funkcjonowaniem człowieka w ekstremalnych warunkach pracy. Chodzi tu o osoby funkcjonujące zawodowo w warunkach będących z różnych względów skrajnie nieprzyjawnymi dla przetrwania człowieka, wypełniania przez niego zadań życiowych oraz osiągnięcia celów organizacyjnych przy zachowaniu poczucia znaczenia wykonywanych ról. Środowiska ekstremalne nigdy nie były i nie będą naturalnym miejscem funkcjonowania człowieka. W warunkach takich działają bardzo często członkowie grup dyspozycyjnych: piloci wojskowi, nurkowie, strażacy, ratownicy górscy, policjanci itp. Pojawia się tu wie-

le problemów badawczych, dotyczących m.in. predyspozycji psychofizycznych i motywacji wyboru zawodu, przygotowania zawodowego i dalszego doskonalenia kompetencji, funkcjonowania zawodowego i występujących zagrożeń, rozwoju kariery i ewentualnego wykorzystania zdobytych umiejętności oraz doświadczenia w pełnieniu innych ról społecznych i zawodowych poza grupami dyspozycyjnymi.

Tym samym możemy dzisiaj mówić o kolejnym obszarze ważnym z punktu widzenia pedagogiki pracy, wykazującym znaczenie w sensie poznawczym i aplikacyjnym, stanowiącym specyficzne pole dociekań naukowych. To poszerzanie obszarów badawczych nie stanowi zagrożenia dla tożsamości pedagogiki, lecz jest w moim przekonaniu świadectwem jej żywotności i dalszego rozwoju. Natomiast zadaniem pedagogów pracy jest wykazanie aktywności naukowej wobec pojawiających się nowych kwestii społeczno-zawodowych, co świadczyć będzie o rozwoju tej subdyscypliny pedagogiki.

BIBLIOGRAFIA

- Armstrong M. (2003), *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Kraków: Oficyna Ekonomiczna.
- Baraniak B. (red.) (2008), *Wartości w pedagogice pracy*, Warszawa–Radom: Instytut Badań Edukacyjnych, Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy.
- Bartnik C. (1991), *Praca jako wartość humanistyczna*, Lublin: s.n.
- Bera R. (2008), *Aksjologiczny sens pracy a poczucie jakości życia młodych emigrantów polskich*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bera R. (2011), *Emigranci polscy w nowym środowisku pracy*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bera R. (2012), *Poczucie odpowiedzialności zawodowej osób migrujących zarobkowo. Perspektywa pedagogiczna*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bera R., Wierzejska J. (2015), *Praca jako wartość w życiu człowieka*, [w:] *Edukacja dla wspólnoty. Zbiór prac naukowych 1*, Kijów.
- Bogaj A. (2006), *Szkola w społeczeństwie demokratycznym*, [w:] A. Bogaj, S.M. Kwiatkowski (red.), *Szkola a rynek pracy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bogaj A. (2007), *Kształcenie przedzawodowe*, [w:] S.M. Kwiatkowski, A. Bogaj, B. Baraniak, *Pedagogika pracy*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Dudek B., Waszkowska M., Merecz D., Hanke W. (2004), *Ochrona zdrowia pracowników przed skutkami stresu zawodowego*. Łódź: Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera.
- Furmanek W. (2006), *Zarys humanistycznej teorii pracy*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Furmanek W. (2010), *Przedmiot badań we współczesnej pedagogice pracy*, „Szkola – Zawód – Praca”, nr 1.
- Gerlach R. (2006), *Nowe obszary badań w pedagogice pracy*, [w:] Z. Wiatrowski (red.), *Pedagogika pracy i andragogika w konstelacji europejskiej i globalnej*, Włocławek: Lega. Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego.
- Gliszczyńska X. (1991), *Psychologiczny model efektywności pracy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jeruszka U. (2010), *Teorie w dziedzinie (nie tylko) pedagogiki pracy*, [w:] R. Gerlach (red.), *Pedagogika pracy w perspektywie dyskursu o przyszłości*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

- Kaczor S. (2003), *O potrzebie badań obszarów pedagogiki pracy*, [w:] Z. Wiatrowski, U. Jeruszka, H. Bednarczyk (red.), *Pedagogika pracy w kontekście integracji europejskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.
- Karney J.E. (2007), *Psychopedagogika pracy*, Warszawa: Żak.
- Kotarbiński T. (1965), *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kwiatkowski S.M. (2007), *Pedagogika pracy jako subdyscyplina pedagogiczna*, [w:] S.M. Kwiatkowski, A. Bogaj, B. Baraniak, *Pedagogika pracy*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Kwiatkowski S.M. (2010), *Popyt na pracę w warunkach kryzysu gospodarczego*, „Szkoła – Zawód – Praca”, nr 1.
- Nowacki T.W. (1978), *Wstęp do metodologii pedagogiki pracy*, [w:] T.W. Nowacki (red.), *Metodologia pedagogiki pracy*, Warszawa: Instytut Kształcenia Zawodowego.
- Nowacki T.W. (1999), *Zawodoznawstwo*, Radom: Instytut Technologii Eksploatacji.
- Nowacki T.W. (2010), *Wybrane problemy pedagogiki pracy – między diagnozą i prognozą*, [w:] R. Gerlach (red.), *Pedagogika pracy w perspektywie dyskursu o przyszłości*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Parzęcki R. (2010), *Potrzeby i propozycje badań w obszarze poradnictwa*, [w:] R. Gerlach (red.), *Pedagogika pracy w perspektywie dyskursu o przyszłości*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Szewczyk J. (1971), *Filozofia pracy*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Szlosek F. (2007), *Procedury badań w pedagogice pracy*, [w:] F. Szlosek (red.), *Badanie – dojrzewanie – rozwój (na drodze do doktoratu). Eksperyment i obserwacja w badaniach pedagogicznych*, Warszawa–Radom: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy.
- Szlosek F. (2015), *Tożsamość pedagogiki pracy w kontekście przemian systemowych*, Warszawa–Radom: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy.
- Sztumski J. (1999), *Socjologia pracy*, Katowice: GWSH.
- Sztumski J. (2010), *Pedagogika pracy – czy pedagogika bezrobocia?*, [w:] R. Gerlach (red.), *Pedagogika pracy w perspektywie dyskursu o przyszłości*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Tischner J. (1983), *W kręgu filozofii pracy*, Kraków: Znak.
- Tomaszewski T. (1975), *Człowiek i otoczenie*, [w:] *Psychologia*, Warszawa: PWN.
- Wiatrowski Z. (1980), *Pedagogika pracy w zarysie*, Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy.
- Wiatrowski Z. (2005), *Podstawy pedagogiki pracy*, Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy.
- Wilsz J. (2009), *Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Wołk Z. (2009), *Kultura pracy, etyka i kariera zawodowa*, Radom: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB.

SUMMARY

Pedagogy of work as a sub-discipline of pedagogy has shaped the subject of its scientific inquiry and possesses the language of concepts, theorems, and research methodology in terms of professional preparation and functioning of a human in the working environment and the conditions of his or her professional development. Since the beginning of the 1970s, when the foundations of pedagogy of work were laid, until now its research areas have been clearly distinguished. The progress of civilization and the accompanying changes in the content and forms of work create the need to broaden the interests of job educators in new research areas and research problems. Functioning of a person in extreme working conditions is one of the subjects that requires additional research.

Keywords: human work; pedagogy of work; new research areas

